

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih - Coğrafya
Fakültesi Dergisi

İKİ AYDA BİR ÇIKAR

İkinci Yıl

Cilt: II-Sayı: 4

Mayıs - Haziran

1 9 4 4

A N K A R A

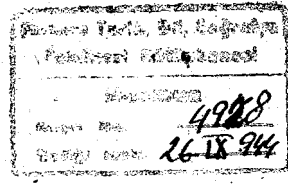
Yazı İşleri Müdürü
Şevket Aziz KANSU

Yazı İşleri Müdür Muavini
Melâhat ÖZGÜ

Yazı İşleri ve Yönetim Kurulu

**Cemal ALAGÖZ, Şinasi ALTUNDAĞ, Bekir Sıtkı BAYKAL,
Niyazi BERKES, Pertev BORATAV, O.LACOMBE,
B. LANDSBERGER.**

Fakültenin Profesörleri, Doçentleri ve Asistanları
DERGİ'nin tabii yazıcılarıdır.

LORD SALİSBURY'NİN İSTANBUL'DA FEVKALÂDE MURAHHASLIĞI

Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Tarih Profesörü

1875 yılı yazında, Osmanlı İmparatorluğunun o zamanlar sınırları içinde bulunan Hersek vilâyetine tabi Nüvesin kasabasında vergi vermek istemiyen hıristiyan ahali ile osmanlı zabıtası arasında çıkan bir çarpışma yüzünden doğan Bosna ve Hersek ayaklanması, gittikçe büyüyerek memleketin bir iç işi olmak mahiyetinden çıkmış ve genel bir Avrupa meselesi halini almıştı. 1856 Paris Muahedesine imza koymuş olan Avrupa Büyük Devletleri, her biri ayrı ayrı görüş ve amaçlarla, bunu vesile sayarak Osmanlı Devletinin iç işlerine karışmak fırsatını buluyorlardı. En başta Çarlık Rusyası, siyasetinin geleneğine uygun olarak şimdi de Osmanlı Devletini yıkmak ve memleketini parçalamak için bütün kuvvetiyle çalışmakta ve *panislavist* emellerin gerçekleşmesi yolunda bütün hızı ile yürümekte idi. Bunu yaparken Rusya, hıristiyanlık ve insanlık maskesi altında Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde yaşamakta olan dindaşlarını kurtarmak maksadiyle hareket ettiğini büyük bir önemle ileri sürüyordu. Hattâ bütün Avrupalılar adına hareket etmek için kendisine salâhiyet verilmesini Avrupa devletlerinden doğrudan doğruya isteyecek kadar ileri gidiyordu. Halbuki Çarlık Rusyasının bütün maksadı, Osmanlı Devletinin son gününü yaklaştırmak ve en elverişli bir fırsat çıktığında osmanlı mirasının en değerli parçalarını, bunlar arasında en başta İstanbul'u kendine maletmek için zemin hazırlamaktan başka bir şey değildi. Balkanlarda, Akdenize doğru ilerlerken Rusya'nın karşısına, şüphesiz buralarla en çok ilgili bulunan İngiltere ile Avusturya-Macaristan çıkacaklardı, İşte bunun sonucu olarak *şark Buhranı* adı verilen bu mesele yüzünden umumî bir Avrupa harbi çıkarmak ihtimali pek büyüktü. Bu durum karşısında Büyük Devletlerin kendi aralarında ve bunlarla Osmanlı Devleti arasında uzun müzakereler cereyan ediyor, meselenin halli çareleri aranılıyordu. Hususiyile Osmanlı İmparatorluğunun birer vasalı bulunan ve Bosna - Hersek asilerini himaye etmek için Babîâliye harp ilân etmiş bulunan Sırbistan ve Karadağ Prenslüklerinin Türk kuvvetleri tarafından ezilmeleri, hattâ mevcudiyetleri tehlikeye girince Büyük Devletlerden aman dilemeleri üzerine, meselenin bir an evvel haledilmesi büsbütün âcil bir hal almıştı. Böylece yapılan müzakereler sonucunda Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ Prenslükleri arasında bir mütareke yapılmış ve en sonunda da Balkanlardaki hıristiyan Osmanlı tabaasının durumlarını

kökünden düzeltmek için İngiltere'nin teklifi ile İstanbul'da bir konferans toplanması kararlaştırılmıştı. Bu konferansa zamin devletlerden isteyenler, İstanbul Büyükelçilerinden başka birer de fevkalâde murahhas yollayabileceklerdi, İşte İngiliz hükümeti, bu ödev için o zaman Hindistan Nazırı bulunan Lord Salisbury'yi seçmişti.

Robert Cecil Marquis. of Salisbury, Kraliçe Elisabeth devrinde, yüksek devlet makamlarında bulunmuş ve İngiltere'de çok nüfuzlu, zengin ve tanınmış bir Tory ailesindendi. Ancak kırk yaşlarında olduğu halde büyük bir edebî ünü vardı; İngiltere'nin en kabiliyetli asilzadelerinden biri olarak tanınıyor, Disraeli'nin halefi sayılıyordu. Uzun siyah sakalı, biraz öne doğru eğik başı ve daima kavuşmuş elleriyle Salisbury, bir İngiliz centilmeninden daha çok bir rahibe benziyordu. Bazı kimseler de onda kendi içine dalmış, fakat karşındakine saygı duyuran, kibar bir mütefekkir görüyorlardı. Onun herkesçe teslim edilmekte olan büyük siyasî kabiliyetlerini, Şark Buhranının halli uğrunda kullanacak gına arkadaşları ve Başvekil Lord Beaconsfield tarafından büyük bir itimad besleniyordu¹.

Konferansa iştirak eden Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletlerinin fevkalâde murahhaslar göndermiyerek yalnız İstanbul'daki Büyükelçileriyle iktifa etmelerine karşılık, İngiltere'nin ne sebepten ikinci bir mümessil yollamağa lüzum gördüğü suali akla gelebilir. Bunun cevabını her halde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'un siyasî kanaatında aramak doğru olur. Sir Henry Elliot, büyük bir Türk dostu olarak tanınıyordu. Abdulaziz'in tahttan indirilmesi ile iktidarı eline almış olan Türk devlet adamlarının, hususiyile bunların içinde Yeniosmanlılar denen ve memlekette esaslı yenilikler isteyen aydın zümrenin reisi sayılan Midhat Paşa'nın liberal düşüncelerine büyük ümitler bağlamıştı. Hele o günlerde hazırlanmakta olan Kanuni-esasî ve Meşrutiyetin ilân edilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu içinde İslahat işinin kökünden halledileceğine inanmış bulunduğundan osmanlı ricaline bu vadide cesaret vermekten geri kalmamış, kendi memleketi gibi burada da liberal bir rejimin kurulması için elinden gelen hiç bir yardımı esirgememiştir. Hattâ bu hususta Türklere müzaheret göstermekte hükümetinin arzu ettiği derecenin de ilerisine gittiği söyleniyordu. Sir, Henry Elliot'un bu siyaseti doğrudan doğruya Rusya'nın aleyhinde olduğundan Petersburg'da ve Londra'da Ruslar, sık sık kendisinden şikâyet ediyorlar, İngiliz siyasetinin samimîliğinden bir kât daha şüpheleniyorlardı. Lord Salisbury'nin İstanbul'a hareket etmesi 13 İkinciteşrin olarak kararlaştırılmışken bunun, herhalde Babıâlinin konferansa muvafakatnamesinin henüz çıkmamış olması dolayısıyla, bir hafta gecikmesi, Petersburg'da Rus ricalince endişe ye şüphe ile karşılanmış, İngiliz hükümetinin Konferans için hazırlamış olduğu programın İstan-

¹ Schulthess Eufopaeischer Geschiehtskalender, Cilt 17, 1876, s. 309, 310.,

bul'da Sir Henry Elliot'un tesiriyle değiştirileceği ileri sürülmüş ve "iki İngiliz siyaseti vardır ; Biri İngiliz Hükümetinin, öbürü sefirinin; acaba hangisi doğrudur?,, gibi mülahazalarda bulunulmuştu².

İşte bütün, diplomasi âleminde hakim olan bu kanaati, esmekte olan bu umumî havayı bilen İngiliz Hükümeti, bu düşüncelere bir cevap olmak üzere İstanbul'daki Türk dostu Büyükelçisi Sir Henry Elliot'ın yanında Lord Salisbury gibi herkesin takdir, saygı ve sevgisini kazanmış, türk dostu olmanın, barışçı tanınmış, siyasette daha çok Rusya'ya tâvizler yapılmasına mütemayil bir şahsiyeti fevkalâde murahhas olarak bulundurduğu uygun ve yerinde bulmuş ve böylece, şark meselesi üzerinde Rus ve İngiliz görüşlerini mümkün ise birbirine uydurmayı sağlamak istemişti.

* *

Yeni ödevi başına gitmek üzere 20 İkinciteşrin 1876 tarihinde Loridra'dan ayrılan Lord Salisbury, Avrupa karasından geçerken büyük siyasî merkezlere uğrayarak buralarda genel siyâsî durum hakkında görüşmeler yapmayı faydalı bulmuştu. Bu maksatla ilk önce Berlin'e gelerek burada Bismarck ile görüşüyor. O zamanki büyük ;siyasetin âdeta nazımı olan Alman Şansölyesi Prens Bismarck ile Lord Salisbury'nin konuşmalarını, şark buhranı karşısında Almanya'nın siyasetini ve İngiltere'nin endişelerini açıklaması dolayısıyla gayet enteresan olduğundan, burada kısaca anlatmak her hâlde yerinde olacaktır:

Hakkında müsbet ve itimad verici bir intiba kazandığı İngiliz devlet adamına Bismarck, Almanya'nın Osmanlı Devleti mukadderatı ile az, fakat İngiliz, Rus ve Avusturya'nın dostluklarıyla çok yakından ilgili bulunduğunu anlatıyor. İşte Türkiye ile Almanya arasındaki münasebetlerin esasını, bu görüş teşkil etmektedir. Bu sebeple Alman siyasetinin şimdiki buhran içinde güttüğü amaç, İngiliz, Rus ve Avusturya dostluklarına hâle gelmemek şartıyla bu fırtınayı geçiştirmekten ibarettir. Almanya bunlardan birinin dostluğunu, ancak kendisinden birinin hatırı için öbürüne düşman olmak istendiği takdirde feda etmek zorunda kalacaktır. İngiltere aleyhinde olmak üzere Rus siyasetine yardım etmemekte olan Almanya'nın, İngiliz siyasetine de Rusya aleyhinde olmak üzere müzaheret etmesi beklenemez. Almanya'nın bu siyasetini Lord Salisbury'nin haklı bulması üzerine Bismarck devam ederek: eğer kendisinden sorulacak olursa İngiltere'nin acele edip de bir harbe başlamamasını, buna mecburiyet hasıl olduğu takdirde ise en geç bir zamana bırakılmasını taksiye ediyor. Çünkü, Şansölyeye göre birinci gaye, Türkiye ile Rusya arasında bile bir harbin çıkmasına meydan vermeksizin Konferansta bütün anlaşmazlıkların halledilmesidir. Bununla beraber

² Documents Diplomatiques Français, 1er Serie, tome 2 (D. D. F. II.), Nr. 113.

Bismarck» İstanbul'da toplanmak üzere bulunan Konferansın muvaffakiyetle sona erebileceğinden şüphe etmektedir ve Konferansın muvaffakiyetsizlikle bitmesinden sonra artık yapılacak hiç bir şey kalmamış olduğu zannını uyandırmamak için bunu gizlememeği faydalı buluyor.

Konferansla Şark Buhranı halledilemediği taktirde meselenin ikinci safhası başlıyor ki, bu da Rus kuvvetlerinin Osmanlı İmparatorluğuna tecavüzü ve bir Türk - Rus harbidir. Fakat bununla da Avrupa barışı mutlaka bozulmuş" değildir ve harbi mevzileştirmek halâ mümkündür. Çünkü her şeyden önce Rus Çarı Aleksandr'ın İstanbul'u zaptetmek istemediği hakkında namusu üzerine vermiş olduğu söze güvenmemek için hiçbir sebep yoktur. Bundan başka, kış mevsiminde ve donanma yardımı olmaksızın ta Prut kıyılarından İstanbul'a gelmek gayet uzun bir mesele olacağından iş buna da kalmaz. Şu halde harbetmeğe karar vermek için İngiltere'nin bol bol zamanı vardır. Bismarck'ın bu sözlerine cevap olmak üzere Lord Salisbury, bir defa Balkanları aştıktan sonra Rusların İstanbul'da olacaklarını ve bir kere bu şehre girdiler mi artık buradan , çıkmıyacaklarını ileri sürünce Alman Şalsölyesi, rus' ordusunun Balkanları aşip aşamayacağı ve nasıl aşabileceğini beklemek lâzımdır diyor ve sözüne şöyle devam ediyor: Bu okadar kolay bir iş değildir. Rus ordusu Balkanları aşmağa muvaffak olsa bile İstanbulla girmiş demek değildir. Nitekim 1828 Osmanlı-Rus harbinde General Diebitz, Edirne'ye kadar gelip kalmış, İstanbul'u işgal edeceği yede Prusya'nın barış aracılığını memnunlukla karşılamıştır. Şu halde Rus ordusu Balkanları aştıktan sonra da müdahale etmek için İngiltere'ye vakit kalacaktır. Fakat bu müdahalenin mutlaka silahla yapılması şart değildir; Rus başarılarıyla mütenasip bir şekilde Türk topraklarının bir kısmını rehin olarak işgal etmek suretiyle de bu müdahale olabilir. Rus orduları Osmanlı arazisine girecekleri zaman Avusturya - Macaristan da buna benzer bir tedbire başvurarak Rusya'ya harp ilân etmiyecek,, fakat kendi emniyetini korumak için meselâ Bosna'yı işgal edeptir. İngiltere ise meselâ Mısır'ı işgal edebilir. Eğer Mısır'ın işgali güç ve işgal edilse bile İstanbul'un muhafazasına yaramıyacâksa, doğrudan doğruya İstanbul'u işgal edebilir. Böylece Ruslar Bulgaristan'da, Avusturyalılar Bosna'da, ve İngilizler İstanbul'da olacaklardır. Bundan sonra da Türkiye'nin mukavemeti kırılacak ve büyük bir ihtimal ile üç devlet birbirleriyle uyuşabileceklerdir.

Ancak, İngiltere ile Rusya arasında bir harp çıkmadan önce üçüncü bir merhale daha vardır: Rus kuvvetlerinin Türkiye'de beklenilenden daha kuvvetli bir mukavemetle karşılaşabilecekleri mülâhazası daima gözönünde tutulmalıdır. Bu taktirde İngiltere'nin Rusya'ya karşı düşmanca davranmasından ise dostça tekliflerde bulunması daha uygun olacaktır.

Bu sözler üzerine Lord Salisbury susunca Bismarck, Çar Aleksandr ve Rusya'ya karşı beslenen itimatsızlığı gidermeğe çalışarak İngiltere'de

sanıldığı gibi Rusya'nın adım adım takibettiği belirli bir plâna malik olduğuna asla inanmadığını, bunun yanlış bir düşünce mahsulü olduğunu anlatmağa çalışıyor³.

Görülüyor ki, Bismarck, bu izahlarıyla Şark Buhranı karşısında Alman siyasetini ve kendi görüşünü açıklarken, her şeyden önce Almanya'nın menfaatına olan Avrupa barışını korumak için İngiltere ile Rusya arasında âdeta bir aracı rolünü oynuyor, iki tarafın birbirine karşı beslemekte olduğu şüpheleri ortadan kaldırmağa çalışıyor ve İngiliz siyasetine âdeta yol gösteriyor. Bu görüşmenin sonunda Bismarck, konuşulanlardan memnundur ve her zamandan ziyade sulhun kurtulacağını ummaktadır⁴.

Berlin'den sonra Lord Salisbury'yi, Avusturya devlet adamları ile görüşmek üzere Viyana'da görüyoruz., Burada kısa bir müddet kalmakla beraber, Avusturya İmparatoru ve belli başlı devlet adamları ile temas etmek imkânını bulmuştur. Viyana'da İngiliz murahhası, hükümetinin siyaseti hakkında açık bir şey söylememiş, Rusya'nın Bulgaristan'ı işgali ihtimaline karşı İngiliz Hükümetinin buna engel olup olmayacağını veya sadece İstanbul hakkında teminatla iktifa edip etmeyeceğini belli etmemiştir. Viyana'da genel olarak kullandığı dil, itimatlı olup Türkiye ile Rusya arasında barışın korunması lehinde sözler sarf ediyor, Rusya ile bir harbe tutuşmamak için İngiltere'nin mümkün olan her şeyi yapacağı anlaşılıyordu⁵.

25 İkcinciteşrin.1867 tarihinde Andrassy ile Salisbury arasında uzun bir görüşme⁶ yapılıyorsa da bunda neler konuşulduğu hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Bunun neticesinde Rusya'nın Viyana Büyükelçisi Novikof, kendi memleketi aleyhinde bir anlaşma yapıldığını zannetmiş ve Petersbur hükümeti bundan hayli kuşkullanmış ise de bunun aslı yoktur. İngiliz murahhası ile uzun bir mülakatta bulunan Fransa'nın Viyana Büyük Elçisi Kont Nogue'nin Osmanlı Sefiri Aleko paşaya söylediklerine göre Lord Salisbury, İstanbul'a giderken ne kararlaştırmış bir plâna ve nede evvelce verilmiş bir karara sahip bulunmakta idi. Yine ona göre İngiliz murahhasının niyeti, İstanbul'da Rus Büyük Elçisi General İgnatıyef ile karşı karşıya gelerek konuşmak, mümkün olduğu kadar anlaşmak ve sonunda Babîâliye teklif olunacak âzâmî şartları saptayan bir formül bulmaktan ibaretti. Bir kere Rus görüşü ile İngiliz görüşü arasında birlik elde edildi rai Salisbury, kararlaştırılan bu tekliflere muvaffakatını almak için Babîâliye en büyük baskıda bulunacak ve icabederse bu şartları kabule zorlamağa kadar

³ Die Grosse Politik der Europaeischen Kabinette 1871-1914 (Ğ. P.) cilt II Nr. 263, 264.

⁴ Turkhan bey â Safvet Pacha, Berlin, le 27 Novempbre 1876. Hariciye arşivi.

⁵ Wertheimer, Graf Julius Andrasay, II, s. 377-378.

⁶ Documents Diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875-1877, Paris XDCCLXXVII s. 266 (D. D.).

ileri gidecekti⁷. Netice itibariyle anlaşılıyor ki İngiliz murahhası, Viyana'da da hâlâ barışı kurtarmak ümidini taşımaktadır⁸.

Viyana'dan sonra Salisbury, yine siyasî temaslar yapmak için, Roma'ya „gidiyor. Kırıl ve Veliht tarafından kabul ediliyorsa da ne konuştuklarını yazık ki bilmiyoruz Roma'daki İngiliz Sefaretinde Murahhasın şerefine verilen bir akşam yemeği esnasında Osmanlı Büyük Elçisi Esat Beyle kısa bir konuşma yapıyorlar. Bunda Lord Salisbury, İstanbul'daki konferansta büyük güçlükler doğacağını, fakat her iki tarafın da fedakârlıklar yapmak suretiyle bunları ortadan kaldırmanın mümkün olacağını söylüyor. Nihayet İngiliz devlet adamı, 1 İllkânun 1876 sabahı Brindizi yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Romadan hareket ediyor⁹.

Böylece İstanbul'a gelen Lord Salisbury, bu "Sufera konferansı"nın en önemli şahsiyeti idi. Gelirken yolda yaptığı temaslarda da saklamadığı veçhile İngiliz Murahhası,, esas ödevini İngiliz ve Rus görüşlerini birbirine yaklaştırmak, uydurmak ve iki devlet arasında Şark Meselesi üzerinde bir fikir birliği elde ettikten sonra bunu Babıâliye kabul ettirmekte görüyordu. Gerçekten de şimdi göreceğimiz gibi İstanbul'da yaptığı bütün faaliyetler ve sarf ettiği gayretler, hep bu yolda olmuştur.

Bu konferansta esas isteyen taraf durumunda olan Rusya'yı,' Çarın İstanbul Büyük elçisi General İgnatıyef tek başına temsil edecekti¹⁰. Şu halde Lord Salisbury ile General İgnatıyef karşı karşıya geleceklerdi. Rus Büyükelçisi ise yıllardan beri İstanbul'daki' memurluğu esnasında Şark Meselesinin, ve şimdiki Buhranının bütün inceliklerini öğrenmiş, diploması hayatında yoğrulmuş, İstanbul diploması âleminde "Mantör Paşa ve Ebulkizb,, unvanlarını hakkiyle kazanmış bir politikacı idi. Rus Başvekili Gorçakof'un düşüncelerine tamamiyle uygun olarak İgnatıyef, panislavist menfaatlar uğrunda Balkanlardaki hristiyanları tahrik etmekten Bir an geri kalmamış, Osmanlı Devletini yıkmaya hizmet edebilecek her şeyi yapmış, hattâ Mısır Hidivi ile Padişaha karşı ayaklanması için muhabereye bile girişmişti". Kısaca General İgnatıyef, her bakımdan Çarlık Rusya'sını konferansta en iyi bir şekilde temsil edebilecek bütün vasıflara malik bulunmakta olup Lord. Salisbury'den sonra Konferansın en önemli şahsiyeti idi.

Konferansta hazır bulunacak bütün murahhaslar, 1876 yılı İllkânunun birinci haftasında İstanbul'da hazır bulunuyorlardı. Asıl Konfe-

⁷ Aleko Pacha, â Safvet Pacha. Vienne, le 14 decembre 1876, H. Arşivi.

⁸ D. D. s. 266. 267.

⁹ Essad Bey â Safvet Pacha, Rome le 26 Novembre 1876, H. Arşivi;

¹⁰ Aleko Pacha â Safvet Pacha, Vienne le 9 Novembre 1876, H. Arşivi.

¹¹ Giacometti, mesuliyet, İstanbul, 1294, -

rans toplanıp da Osmanlı murahhasları ile temasa geçmeden evvel General İgnatıyef, Avrupa devletleri murahhaslarının kendi aralarında toplanarak Babiâliye yapacakları teklifleri kararlaştırmanın zarurî olduğu düşüncesinde idi. Çünkü Osmanlı Hükümetinden istenecek şeylerin ağır olacağını ve Türklerin bunları kolay kolay kabul etmeyeceklerini pek iyi takdir eden Rus Büyükelçisi, Konferansta Avrupalı murahhaslar arasında çıkabilecek her hangi bir görüş ayrılığı karşısında Babiâli mukavemetinin artacağından ve neticede konferansın boş yere yapılmış olacağından korkmakta idi. Şu halde ihtimal içinde görülen her türlü tehlikeyi önlemek için Avrupa Devletleri murahhaslarının önceden kendi aralarında toplanıp Babiâliye verecekleri programı hazırlamaları çok yerinde olacaktı. Fakat böyle bir ihzari konferans için her şeyden önce öteki arkadaşlarının, hususîyle İngiliz murahhasının muvafakatini almak gerekiyordu. Henüz Lord Salisbury'nin fikirlerini bilmeyen İgnatıyef'in bundan endişe duymakta olduğunu görüyoruz: Salisbury'nin İstanbul'a geldiği günün akşamı İgnatıyef, Fransız Büyükelçi ve murahhasını ziyaret ederek bunlardan Salisbury'yi ihzari bir konferansın'lüzumuna ikna etmelerini rica etti. İgnatıyef'e göre başka türlü, yani ihzari bir konferansta Avrupa Devletlerinin fikirlerini ve isteklerini müşterek bir program halinde saptayıp Babiâliye vermedikçe, asıl Konferansta bir başarı elde etmek imkânı yoktu. Bunun üzerine Fransız diplomatları, ilk ziyaretlerini yaparken Lord Salisbury'ye, Rus arkadaşlarının görüşünü ve isteğini anlatıyorlar. İngiliz devlet adamı, bu mülâhazaları tereddütsüz mâkul görüyor ve daha evvel ihzari bir konferansta Avrupa Devletlerinin programlarını saptamağı uygun buluyordu ¹².

Daha ilk görüşmelerde Lord Salisbury, arkadaşları üzerinde gayet barışçı ve uysal bir etki yapmıştı. Rus ve İngiliz görüşlerinin telif edilebileceğinden çok şüpheli ve Konferansın neticesinden ümitsiz gibi görünen Avrupalı diplomatlar, Salisbury ile daha ilk görüşmeleri üzerine hissedilir derecede iyimserliğe kapılıyorlar, ümidleri artıyordu ¹³.

Gerçekten de 11 Birineikânun ile 22 Birineikânun 1876 arasında, diplomatların en kıdemlisi sıfatiyle İgnatıyef'in başkanlığı altında ve Rus Sefarethanesinde toplanıp çalışmalarını bitiren bu ihzari konferans, iki tarafın uyuşmaları, yâni İgnatıyef ile Salisbury'nin karşılıklı tâvizlerde bulunmaları şeklinde tecelli etmiştir. Burada İgnatıyef, şark işlerinin teferruatını iyice bilmeyen Lord Salisbury üzerinde büyük bir nüfuz kazanmağa, takındığı iyi niyet ve Avrupa adına medeniyet ve insanlık maskesi altında mustakil bir devlet için kabul edilmesi imkânsız bir programa onun muvafakatini almağa muvaffak olmuştur. Rus

¹² M. de Bourgoing, Ambassâdeur de France a Constantinople, a M. le DucDecazes. Pera, 6 Decembre 1876, D. D. F., II, No. 120.

¹³ D. D. s. 294.

murahhasının bundan maksadı, bu şartları redetmek suretiyle Osmanlı Hükümetini haksız bir mevkie düşürmek ve İngilterenin yapacağı beklenen müzaheretinden mahrum etmek idi. Gerçi İgnafiyef, İngiliz fevkalâde murahhası İstanbul'a gelmeden önce diplomat arkadaşlarıyla yaptığı görüşmelerde ısrarla üzerinde durduğu bir isteğinden, yani Babiâliye kabul ettirilecek ıslahat programlarının tatbikini garanti altına almak maksadiyle, Bulgaristan'ın Rus askerleri tarafından işgal edilmesi fikrinden, bu ihzarî konferansta vazgeçmek zorunda kalmıştı. Çünkü Lord Salisbury, Osmanlı İmparatorluğuna ait bulunan memleketlerden herhangi birinin her ne vesileyle olursa olsun işgal edilmesini hükümetinin asla kabul etmeyeceğini kesin olarak ifade etmişti¹⁴. Fakat bundan başka da öyle şeyler Babiâliye teklif olunuyordu ki, tam istiklâl sahibi bir devletin bunları isteyerek kabul etmesine imkân yoktu.

Babiâliye verilecek müşterek program, aynı ihzarî konferansta beş belge halinde saptanmıştı¹⁵. Bunlardan birincisi Osmanlı devleti ile Sırbistan ve Karadağ Prenslikleri arasında yapılacak sulh şartlarını ihtiva ediyordu. Buna göre her iki mağlûp prenslik için *statüko* prensibi esas olarak kabul edilmekle beraber, hudut tashihi maskesi altında gerek Sırbistan'ın ve gerekse Karadağ'ın, fakat bilhassa bu sonuncusunun sınırları Osmanlı ülkesi aleyhinde olmak üzere genişletiliyordu. Aynı zamanda da Prensliklerin hukukî statüleri, tam istiklâl daha fazla yaklaştırılıyordu.

İkinci belge, Bosna ve Hersek vilâyetlerinde tatbik olunacak yeni idareyi gösteriyordu. Buna göre Bulgaristan, doğu ve batı Bulgaristan diye iki vilâyete bölünecek, her biri ayrı bir vali tarafından idare edilecek, bu valiler beş yıl müddetle ve hıristiyan olmak üzere zamin devletlerin muvafakati ile Babiâli tarafından tayin olunacaktı. Bosna ve Hersek'te olduğu gibi burada da geniş ölçüde bir otonomi idaresi kuruluyordu.

Dördüncü ve beşinci belgeler ise, gerek Bosna ve Hersek'te, gerekse Bulgaristan'da teşkil olunacak olan uluslararası komisyonlara verilecek talimatlardan ibaretti. Bunlara göre adı geçen komisyonlar, yapılacak ıslahata nezaret edecekler ve maiyetlerinde kendilerini muhafaza etmek üzere tarafsız bir devletin (Belçika) askerlerinden müteşekkîr 4000-5000 kişilik bir jandarma kuvveti bulunduracaklardı. Bunlar Babiâlinin kabul edeceği ıslahat programının tatbik edileceğine dair garantiler mâhiyetinde olacaktı.

* *

Lord Salisbury ile General İgnafiyef arasında bu ilk temaslar neticesinde kurulmuş olan ahengin ilk gösterisini, esas konferansın 23 Bi-

¹⁴ D. D. s. 293: Appedinee, s. 26.

¹⁵ Bu beş belgenin tam metinleri bak: D. D., Appendice, s. 44-59.

rinçi kânun 1876 tarihinde yapılan açılış toplantısında görmekteyiz. Açılış nutkunda Osmanlı Hariciye nazırı sıfatıyla Başmuraahas ve konferansın reisi Safvet Paşa, Türk görüşünü belirtmek maksadiyle birbuçuk yıla yakın bir zamandanberi olup bitenleri anlatırken Bulgaristan'daki olaylara ve bunlara karşı Osmanlı hükümetinin almış olduğu tedbirlere temas etmişti. Buna ilk defa itiraz ederek konferansın birinci vazifesinin bu acı hatıraları tazelemek olmadığını söyleyen Lord Salisbury olmuş ve hemen arkasından İgnatiyef İngiliz arkadaşının fikrine katılmıştır¹⁶. Bütün konferansın devamı boyunca, 29 İkincikânun 1877 tarihine kadar, hattâ İstanbul'dan bütün murahaslar ayrılıncıya kadar, ikisi arasındaki aynı ahenk devam edip durmuştur.

Osmanlı Hükümeti, Avrupa devletleri murahaslarının hazırlamış oldukları bu müşterek teklifleri, devletin istiklâl ve şerefi ile telifi imkânsız bulunduğu kabul edilmiyordu. Uzun müzâkere ve düşünmelerden sonra en nihayet şu üç noktanın kabulünü kesin olarak reddediyordu:

1 — Valilerin hıristiyanlardan ve zamin devletlerin muvafakatlari ile tâyin edilmeleri, 2— Uluslar arası komisyonlar, 3 — Yabancı askerlerin memleket içine sokulması. Öteki noktalar üzerinde görüşmeğe hazır olup bir mukabil proje de hazırlamıştı¹⁷. Burada teferruatıyla ânlatabileceğimiz uzun müzakereler ve münakaşalarda Babiâli görüşünde ısrar edince, devletler murahasları, ilk projelerini biraz tadil ve şartlarını bir parça hafifleterek 15 ikincikânun 1877 de bunu bir ultiatom şeklinde Osmanlı Hükümetine verdiler ve, ya topunun birden kabulünü, veya reddini istediler¹⁸. Projenin bu kadarcık olsun mülâ-yimleştirilmesinde Lord Salisbury'nin büyük bir rol oynamış olduğunu görüyoruz. Şüphesiz diğer arkadaşları tarafından da desteklenerek Rus murahası İgnatiyef' i bu hususta ikna eden, kendi görüşüne göre; onu fedakârlık yapmağa sevkederi Lord Salisbury olmuştur. Doğrudan doğruya Lord Salisbury'nin bir eseri olarak sayılabilecek olan bu sön projede İgnatiyef-Salisbury ahengini bir kere daha görüyoruz.

Fakat Babiâli, projenin bu son şeklini de kabul edeceğe benzemiyordu. Esasen asıl Konferans başlamadan birkaç gün önce Sadrazamlık mevkiine getirilen Midhat Paşa, memlekette İslahat işini başka bir yoldan ve yalnız iki üç vilâyete değil, fakat bütün İmparatorluğa şamil olmak üzere halletmiş bulunduğu kani idi. Asıl Konferans 23 Birincikânun 1876 tarihinde Haliçteki Bahriye Nezaretinin divanhanesinde ilk toplantısını yaptığı esnada atılan 101 pare top ile memlekette Kanuni-esasî ve meşrutiyet ilân edilmişti. Daha Avrupa devletleri murahasları, ihzarî konferanslarında projelerini hazırlamakla meşgulken, Abdül-

¹⁶ D. D. Appendice, s. 69.

¹⁷ D. D. Appendice, s. 92.

¹⁸ D. D. Appendice, s. 136- 144.

hamid'in tahta geçişinden beri devam edip durmakta olan kanuniesasî müzakerelerine hız verilmiş, son münakaşalarda bazı maddeler üzerinde Midhat Paşa ile anlaşamayan Sadrâzam Mütercim Mehmet Rüştü Paşa istifa ederek 18 Birincikânun 1876 da Midhat Paşa'ya yerini bırakmıştı. Böylece memlekette yenilik, kanuniesasî ve meşrutiyet taraftarları iktidarı doğrudan doğruya ele almış oluyorlardı. II. Abdülhamid, tahta getirilirken Midhat Paşa ile yaptığı meşhur Maslak Çiftliği mülakatlarında pazarlığa girişmiş ve meşrutiyet temellerine dayanmayan bir devletin esasen başına geçmeği kabul edemeyeceğini söyliyerek son derece meşrutiyetçi görünmüş olmasına rağmen, bir kere Padişah olduktan sonra bir türlü kanuniesasî ve meşrutiyeti ilân ettirmeğe yanaşmamış, sabırsızlanan Midhat Paşa'yı mütemediyen oyalıyarak işi sürüncemede bırakmış ve ancak Şark Buhranının had bir safhaya girmesi üzerine İstanbul'da toplanacak olan Sefirler Konferansı artık gerçekleştirdiği günlerde buna razı olarak Midhat Paşa'ya mevki ve salâhiyet vermişti. Avrupa Devletleri murahhasları, yukarda işaret etmiş olduğumuz ağır İslâhat projelerini Babîâliye resmen verecekleri anda meşrutiyeti ilân ettirmekle Midhat Paşa, sizin yalnız birkaç vilâyetimiz hakkında istemekte olduğunuz İslahatı biz bütün memlekete şamil olmak üzere kendiliğimizden yapıyoruz, binaenaleyh bu konferansa lüzum kalmamıştır demek istemişti¹⁹. Ancak bu güzel ve ustaca nümâyiş ile Midhat Paşa, Avrupalı murahhaslar üzerine ümit ettiği etkiyi yapamamış, onların bir türlü itimadlarını kazanmağa muvaffak olamamıştı. Kanuniesasî ve meşrutiyeti ilân eden top seslerini duyunca toplantı halinde bulunan konferans üyeleri, birdenbire ne olduğunu anlıyamamışlar, hayretle birbirlerinin yüzüne bakmışlardı. Osmanlı Başmurahtası Safvet Paşa, bunların Osmanlı İmparatorluğunda altıyüz yıldanberi devam eden idare şeklinin yıkılıp yeni bir idare şekli kurulduğunu haber vermekte olduğunu, bunun ise İmparatorluk içinde yaşayan bütün ulusların her birine cins ve din ayrılığı gözetmeksizin aynı hakları ve emniyeti verecek olan *meşrutiyet idaresi* olduğunu, şu halde mesele kökünden haledilip Konferans'ın artık çalışmasına lüzum kalmadığını söyleyince murahhaslar, en başta. General İgnatıyef tarafından her şeyden onca barışı kurtarmak zarureti mevcut olduğu, bu gibi gösterilerle, konferansın çalışmalarına engel olunamayacağı, program gereğince çalışmalara devam olunacağı bildirilmiş ve Salisbury de buna iştirak etmişti²⁰. Bu sahneyi yaparken Midhat Paşa Hükümeti, Konferansın yapacağı teklifleri kabul etmeyip meşrutiyet idaresinin ve kanun-i esasinin icab ettirdiği şekilde memleketin her yanında genel İslâhat yapmanın kâfi olacağı fikrinde ısrar etmeğe karar vermiş bulu-

¹⁹ Meşrutiyetin ilâsı ve bununla ilgili meseleler hakkında bak B. S. Baykal, Doksanüç Meşrutiyeti, Belleten, sayı 21, 22.

²⁰ D. D. Appendicee, s. 71, 72..

nuyordu. Aynı gün mabeyne yazdığı bir arizede²¹ Midhat Paşa, Türk görüşünü, ve murahhasların tekliflerine mukayemetin mucib sebeplerini anlatmak ve aynı zamanda batının İngiltere ve Fransa gibi liberal devletlerinin sempati ve müzaheretlerini kazanmak maksadiyle fevkalâde bir memurun Paris ve Londra'ya gönderilmesi gerektiğini ve bununla da o zamanki Nafia Nezareti Müsteşarı Odiyan Efendi'nin ödevlendirilmesinin uygun olacağını bildiriyordu. Gerçekten bu Odiyan Efendi, o günlerde Londra ve Paris'e giderek buralarda iktidarda bulunan devlet adamları ve nüfuz, şöhret sahibi siyasetçilerle görüşmüş ve Türk görüşünü anlatmağa çalışmıştır. Odiyan Efendi'nin misyonu hakkında burada daha fazla bilgi vermek yerinde olmamakla beraber, onun İngiliz Başvekili Disraeli, Hariciye Nazır Lord Darby ve Fransa Hariciye Nazır Duc Decazes üzerine âz çok aydınlatıcı etki yapmağa muvaffak olduğuna işaret etmek her halde doğru olur²².

İşte Osmanlı Hükümeti, başında Midhat Paşa olduğu halde kendi görüşünde ve yapılan tadilli teklifleri de kabul etmemekte ısrar ederken Lord Salisbury, Konferansın müsbet bir sonuca varması için elinden gelen her gayreti sarf ediyordu. Gerçi hükümetinden aldığı talimat gereğince Babiâlinin teklif edilen şartları reddi halinde İngiltere'nin her hangi bir şekilde Osmanlı Hükümeti üzerine baskı yapması veya kuvvete başvurması bahis mevzuu değildi. Bu takdirde karar vermek hususunda İngiliz Hükümeti tam serbestliğini mahfuz tutuyordu²³. O zaman söylendiğine, göre konferanstaki İngiliz murahhasları arasında derin bir görüş ve düşünüş ayrılığı vardı. İngiliz Büyük elçisi Sir Henry Elliot, Konferansta sarfedilen fevkalâde gayretlerle âdeta alay etmekte, kendi görüşünden asla fedakârlık yapmamakta ve Türkleri mukavemete teşvik etmekte idi. Bu suretle o, Kraliçe ile Lord Beaconsfield'in asıl düşüncelerine tercüman oluyordu. Buna karşılık Lord Salisbury, İngiliz Hariciye Nazır tarafında olup daha ziyade Rusya'ya tâvizlerde bulunmak fikrinde idi²⁴.

Her ne olursa olsun, Lord Salisbury, Konferansın başarı ile sona ermesine-büyük bir önem veriyordu. Çünkü o zaman henüz genç denebilecek bir çağda bulunan İngiliz devlet adamı, Şark meselesi üzerinde dünyaca bilinen İngiliz ve Rus görüşlerini telif etmek ve buna Babiâlinin de muvafakatini almak suretiyle büyük bir siyasî zafer kazanacaktı. Böylece kendine dünyaca ve memleketince şerefli bir şöhret, dolayısıyla parlak bir istikbal sağlayabilmek, elbette onun için çok çekici bir amaçtı. Şu halde Lord Salisbury'nin bu yolda sarfetmiş olduğu gayretleri, aynı zamanda biraz da bu bakımdan izah etmek gerektir.

²¹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirat-i Hakikat*, I. s. 234.

²² Odiyan Efendinin misyonu hakkında; H. Arşivi .vesikaları.

²³ Musurus Pacha â Safvet Pacha, *Londres, le 1er- Decembre 1876*, H. Arşivi? G. P. , II. Nr. 268; D. D. F. , II, No. 124; D. D. s. 269, 270.

²⁴ G. P. , II, Nr. 269.

Böylece Lord Salisbury, Osmanlı Padişahı ve devlet adamları ile yaptığı bütün temas ve görüşmelerinde Türkleri mütemadiyen bu şartların kabulüne razı etmek uğrunda elinden gelen bütün gayretleri sarfediyordu. Osmanlı idaresinin ümitsiz bir derecede bozuk olduğu hakkındaki kanaatlarını gizlemiyor, Türklerin İngiltereden beklemekte oldukları yardım ümidlerini azaltmaya çalışıyordu. Padişaha takdim ettiği bir lâyhada Lord Salisbury, teklif olunan şartların mahiyetini ve Babıâlinin bu şartları ne gibi sebeplerle kabul etmek zorunda olduğunu şu şekilde izah etmektedir:

Osmanlı Devleti bugün gayet tehlikeli bir durumdadır. 250000 kişilik bir Rus ordusu Memleketeyin sınırlarında, 150000 kişilik başka bir Rus ordusu da Kafkasya sınırlarında tahşid edilmiştir. Rus ulusu, hükümeti Balkan işlerine silâhla müdahaleye zorlamakta ve hükümet ahalinin bu isteğine karşı dayanabilmek için çok zahmet çekmektedir. Eğer Rusya Tunayı geçecek olursa, Avusturya'da kendini koruyabilmek için Bosna'ya girmek zorunda kalacaktır. Söylendiğine göre İtalya Kiralı, geçen Mayıs ayında Bulgaristan'da cereyan eden kanlı olayları haber alınca yalnız başına Osmanlı İmparatorluğunu istilâ etmeği kurmuş ve bu niyetinden ancak güçlkle vazgeçirilebilmiştir. Şimdi Avusturya tarafından bir harekete girişilecek olursa İtalya'nın durması pek de yakın görünmemektedir. Yunan hükümeti de, harp çıktığı takdirde Yunanistan'ın Türkiye'de yaşayan Rumlar hakkında beslediği sevgiyi açıklamasının önüne geçemeyeceğini doğrudan doğruya ve açıkça söylemiş bulunmaktadır. İran'ın da fırsattan faydalanarak ötedenberi Türkiye'nin doğu sınırlarındaki bazı araziler üzerinde hak iddialarını tazeleyeceği ve bunları istilâya kalkışacağı muhakkak gibidir.

İşte bir harp çıkarsa Türkiye'nin bütün bu düşmanları ile döğüşmesi lâzımelecektir. Bakalım böyle büyük bir savaşta güvенеbileceği kuvvetler nedir? Gerçi Osmanlıların askeri çoktur. Fakat iyi komutanları ve zarurî mühimmatı olmadığı gibi hazinesinde bunu satın alacak parası da yoktur. Şu halde Türkiye'nin askerden başka bir şeyi yoktur. Bu anda Türkiye için muharebe edecek başka bir ulus bulunmadığından savaşta yalnız başına kalacaktır.

Bundan yirmi yıl Önce, Avrupa'nın en kuvvetli devletleri Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti için muharebe ederek nüfus ve paraca birçok fedakârlıktan sonra Rusları yenebilmişlerdir. Bu arada Fransa, bir çok felâketlere uğramış bulunduğundan şimdi uzak bir yerde harb edecek durumda değildir, İngiltere ise, Türkiye'ye karşı dostluğunu bir çok delillerle isbat etmişse de, bugün yardım edemeyecektir. Çünkü Bulgaristan hadiseleri yüzünden İngiliz ulusu dehşetli surette galeyana gelmiş olduğundan bu yatışincaya kadar hükümetin Osmanlılar için her hangi bir harekete geçmesi, imkânsızdır. Şimdiki İngiliz Kabinesi böyle bir şey aklından geçirecek olursa hemen azledilip yerine Gladiston getiri-

lecektir. Bu ise Türkleri Avrupa'dan tamamile çıkarmak isteyen müfrit bir türk düşmanıdır. Şu halde Babıâli, 500 yıldanberi hiç görmediği bir tehlike karşısındadır.

Müttefikten mahrum, askerî levazım ve mühimmatı noksan, hazinesi boş bulunduğundan Osmanlı hükümetinin, bu işten kurtulmak için son derecede ihtiyatlı davranması, memleketi ve vatani kurtarmak için esasa ve devletin namusuna dokunmayan her fedakârlığa katlanması ve barışçı bir zihniyetle hareket etmesi lâzımdır: Zamin altı devlet bunun üzerinde uzun uzun düşündüler. İngiltere, Osmanlı Devletine, zararı dokunacak veya varidatını, arazisini (bâzı ufak değişiklikler müstesna) ve askerî gücünü azaltacak şartların teklif edilmemesi için İsrarla çalışmış ve buna da muvaffak olmuştur. Yakınları mâkul nasihatlerde bulunurlarsa istenilen maddeleri Zat-ı Şahanelerinin kendiliklerinden kabul edeceği açıktır.

Bu şartları daimî ve muvakkat olmak üzere iki kısma ayırdıktan sonra Lord Salisbury. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da tatbik olunacak yeni idare şekillerini layihasında hülâsa etmekte ve muvakkat hükümler olarak da zamin devletlerin mümessillerinden müteşekkil ve bir yıl müddetle vazife görececek olan muhtelit bir komisyonun teşkili ile birde bunun muhafazası için Belçikalılardan ibaret dört beş bin kişilik bir asker kuvvetinin buralara getirilmesini saymaktadır. Belçika sırf bir katolik devlettir, binaenaleyh Türkiye'nin dostudur; bundan başka da İngiltere ve Fransa'nın gayet hususî müttefikidir. Belçika askerinin mevcudiyeti, Türkiye'nin tamamîyet ve istiklâlini ihlâl etmez. Sultan Abdulmecid'in Varna'da Fransız ve İngiliz askerinin bulunmasına müsaade etmiş olması buna bir emsaldir.

Kendi istiklâline zarar getirmeksizin bir hükümdar, dost bir devletten asker yardımı isteyebilir. Vilâyetlerde eskisi gibi osmanlı askeri bulunacak ve Osmanlı Devletinin tamamîyet ve istiklâlini muhafaza edecektir. Batı ulusları, bir kavmin istediği buna benzer imtiyazları çok kere esirgemenin mümkün olmadığını, son zamanlarda edindikleri tecrübelerle öğrenmişlerdir. Yüz yıl kadar önce İngiltere'nin, Kuzey Amerika'daki tebasının kendi işlerini kendileri görmek isteğini yerine getirmeğe yanaşmaması yüzünden burada ihtilâl çıkmış ve sonunda İngiltere, en değerli eyaletlerinden birini kaybetmiştir ki, burası Amerika Birleşik Devletlerini-teşkil etmiştir. O zamandan beri Büyük Britanya Hükümeti, bütün eyaletlerinde kendi hallerine uygun nizamlar kurmuş, her mezhep ve cinsten ahaliye kanun önünde tam bir eşitlik vermiştir. Danimarka'da Alman cinsinden olan Shleswig ve Holstein ahalisine muhtariyet vermekten kaçındığı için bir harp çıkmış ve bu eyaletlerini büsbütün kaybetmiştir. Avusturya ise, İtalyan olan eyaletlerine buna benzer muhtariyet verilmesine razı olmadığından, bundan on yıl önce harp çıkmış ve sonunda bu eyaletlerini

birakmak zorunda kalmıştır. Macarlar, Avusturya ulusundan başka cinste olduklarından otonomi istediler. Avusturya da, geçirmiş olduğu deneylerden ders almış bulunduğundan bu defa Macarların isteklerini kabul etti ve böylece Macaristan, bugünkü günde Avusturya'nın en sadık eyaletlerinden biri oldu. Yıllardanberi İspanya'yı harab etmekte olan iç harplerin de sebebi, hükümetin Bask eyaletlerine muhtariyeti esirgemesinden başka bir şey değildir.

Bunca büyük ulusların kendi hataları yüzünden uğradıkları felâketlerden uzak kalması ve Avusturya İmparatorunun Macaristan hakkında verdiği hakîmane kararı örnek alması için bugün Avrupa, Zati-Hazreti Padişahiye başvuruyor. Şimdi Osmanlı Devletinden istenen imtiyazlar ehemmiyet itibariyle Macaristan'a verilmiş olandan daha hafiftir. Eğer Zati Padişahi, sahip oldukları yüksek anlayış gereğince buna muvaffakat buyuracak olurlarsa, memleketinin Rusya'ya en yakın olan bir semtini zalim Rus ellerine geçmekten kurtarmış ve sadık bir kavmin oturduğu bir memleket kazanmış olacaktır. Eğer Zati Hazreti Mülükâne buna muvaffakat buyurmazlarsa, mutlaka bir harp çıkacaktır ve bunda müttefiksiz olarak Rusya'ya ve belki daha başka düşmanlara karşı savaşmak zorunda kalacaklardır. Bunun ise tahtlarını tehlikeye ve vatanlarını yenilemiş bir memleket olmak tehlikesine düşüreceğine şüphe yoktur²⁵.

Salisbury'nin bu lâyihası ve diğer tavsiyeleri, Padişahın üzerine epeyce derin bir etki yapmışa benziyor. Gerçektende II. Abdülhamid, teklif olunan şartların Babîlice reddedilmesinden önce inceden inceye düşünülmesini, her ihtimalin gözönünde bulundurulmak suretiyle en münasip bir karar verilmesini emrediyordu²⁶. Fakat buna rağmen Padişaha yaptığı bu ihtar ve tavsiyeleri ile Lord Salisbury, müsbet olarak hiç bir şey elde edememişti. Konferansın verdiği 15 ikincikânun 1877 tarihli ultiyatomu da Babîali reddetmeğe karar vermiş görünüyordu. Ancak Midhat Paşa, artık meşrutî bir devletin Başvekili sıfatiye bu reddi tek başına hükümete yaptırmak istemiyor, fakat bütün ulusa maletmek istiyordu. Halbuki milleti temsil edecek bir meclis henüz bulunmamakta idi. Esasen kanun-i esasinin ilânından beri geçen iki üç hafta içinde böyle bir meclis toplamağa maddeten de imkân yoktu. Verilecek red cevabında meclisin reyî olmayınca, bu cevap hem milletin duygu ve düşüncelerine tercüman olmayacak, hemde bundan doğacak bütün mesuliyetler yalnız başına hükümete yüklenmiş olacaktı. Bütün bu mülâhazalarla Midhat Paşa, red cevabını resmî olarak bildirmeden önce o anda iktidarda bulunan ve bulunamayan bütün devlet ricailinin ve dinî reislerin reylerini almak amacıyla bir "Meclisi Umumî,, toplamağı uygun görmüş ve yüksek meclis, 20 ikincikânun 1877 tari-

²⁵ Layiha tercümesinin tam metni bak: Ahmed Midhat,, Zübde-tül-Hakayik, s. 91-99

²⁶ İrade-i seniyye: Aynı eser, s. 100-103.

hinde müzakere etmek ve karar vermek üzere toplanmıştı. Vereceği kararın ne olacağı hemen hemen kesin olarak belli idi.

İşte tam by sırada Lord Salisbury, son bir deneyde daha bulunmak zaruretini duyarak Midhat Paşaya gizli bir, mektup yazıyordu:

Bu mektubunda Lord Salisbury, Osmanlı imparatorluğunun doğru-
dan doğruya mevcudiyetinin bahis mevzuu olduğu bir anda son bir
müracaat yapmağı kendine bir vazife sayıyor, konferansta bir murahhas
sifatiyle değil, fakat halis bir dost ve her türlü ahvalde ve asla gizli
bir gaye beslemeksizin Türkiye'nin dost ve müzahiri olan yegâne dev-
letin mümessili sifatiyle,, dinlenmesini rica ediyor. Üzerine düşen me-
suliyetin pek ağır olduğunu hatırlattıktan sonra "Devletler tarafından
yapılan tekliflerin kabul veya reddi size tâbidir. Vatanın mahvi veya
selâmeti sizin elinizdedir. Hükümdarınızın fikri üzerinde müessir olabi-
lecek yalnız siz varsınız,, dedikten sonra bir kere harp patlarsa birçok
düşmanlara karşı tek başına dövüşmek zorunda kalacak olan Osmanlı
İmparatorluğunun galip gelmesine imkân olmadığını yukardaki lâyhada
ki delillerle isbat etmeğe çalışıyor. "*Zat-i Fahimanelerinin münevver fikri
bu tehlikeleri görmemezlik edemez. Her şey size havale edilmiştir: Zira
efkâr umumiye, Şurayı Devlet ve Meclisi Vükelâ ancak sizin iradenize
tevfikan hareket etmektedir...* Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğunun
muhakkak surette mahvını intaç edecek bir yolu takibetmeden önce
Zat-i Fahimanelerinin meseleyi bütün ehemraiyetle teemmül buyurma-
nızı son defa rica ederim...Sizden artık bir daha katiyyen ele geçmi-
yecek bu selâmet anının kaçmasına müsaade etmemenizi istirham ede-
rim...,, diyordu²⁷,

Fakat Salisbury'nin bütün bu gayretleri, tavsiyeleri ve ikazları hiç
bir netice vermemiş, 20 İkincikânun 1877 de toplanan "Meclisi Umumî,,
bütün azalarının heyecanlı ve yurdsevece gösterileri arasında oy bir-
liği ile Konferansın son tekliflerini reddettikten sonra zamin devletler
murahhas ve Büyük elçileri, İstanbul'da birer maslahatgüzar bırakarak,
memleketlerinin yolunu tutmuşlardır.

* *

Lord Salisbury, Türk devlet adamlarının bu mukavemetini, onların
görüşlerini bir türlü anlayamamış, ısrarları ve esasta bir adım bile tâ-
vizde bulunmamaları karşısında hiddetlenerek arkadaşları ile yaptığı
hususî görüşmelerde Osmanlı devlet adamları hakkında hiç de hoş olmıyan
sözler sarfetmekten kaçınmamıştır. İstanbul'da oturduğu müddetçe Lord
Salisbury, Padişah tarafından kabul edilmiş, Türk devlet adamları ile yakın-
dan temas etmek imkânlarını bulmuştur. Padişah hakkında ne düşündükle-
rini ve Hükümdarın kendisi üzerinde ne gibi bir. intiba bırakmış oldu-

²⁷ Bu gizli mektubun tam metni ve Midhat Paşa'nın buna eevabı, bakî Tarih vesika-
ları, sayı 3.

ğunu, elimizdeki belgelere göre, bilmiyorsak da, devlet adamları ve İmparatorluğun genel durumu hakkındaki fikirlerini tanıyoruz.

Salisbury'nin fikrince Türk nazırları, ciddî bir siyasî müzakereyi idare edecek kabiliyette insanlar değillerdir. Midhat Paşa ile yaptığı görüşmelerde edindiği kanaate göre Sadnâzam, samimî olmayıp fena niyetler beşleyen (!) bir kimsedir; Türk idaresinin gerçekten düzelmesine yanyabilecek herhangi bir iş görmekten kaçınmak maksadiyle adı vasıtalara ve hilelere başvurmaktadır. Yine Salisbury'nin fikrince, Midhat Paşa İslâhat düşüncelerinde samimî olsa bile, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu karışık vaziyet ve memurlarının bozuk ahlâk; lan karşısında sürekli bir eser meydana getirmenin mümkün olacağı çok şüphelidir. Konferans Babîâliyi bugünkü buhrandan kurtarmağa muvaffak olsa da, bu fena idare ile devletin birkaç yıl sonra yeniden aynı duruma düşeceğinden korkuyor. Eğer Türkiye, gittikçe daha açık olarak belirttiği gibi, Avrupa barışının böyle periyodik buhranlarını önlemek kabiliyetini gösteremiyorsa, Avrupa'nın yardımını istemeğe hakkı olup olmadığı sualini sormak lâzımgelir. Eski zamanlarda Türk idaresi, büyük devletlerden birinin visayeti altında devam etmiştir. Ancak Lord Stratford'ın burada sürmüş olduğu hükmü bugün yenilemek -hiç olmazsa harpsiz ve kan dökmeksizin- artık mümkün değildir. Ne yazık ki, İngiltere'de Türkiye'nin Britanya İmparatorluğu için büyük bir değeri olduğu fikrine saplanıp kalınmıştır. Orada herhangi bir heyuladan korkmak âdeta ulusal bir ihtiyaç olmuştur. Eskiden bu, Papa iken şimdi Rus düşmanlığı fikirlere hakim bulunmaktadır. Bu gibi düşünceleri kafalardan silmek ise pek kolay bir iş değildir. Bizzat kendisi, İstanbul'un Hindistan yolu üzerinde olduğu kanaatında olmayıp Hindistan'ın tabii sınırlarının bu memleketi Rus istilâsına karşı siyasî kombinezonlarından çok daha müessir bir şekilde müdafaa ettiğine inanmaktadır.

13 İkincikânun 1876 da Padişah tarafından kabul edildiği zaman Lord Salisbury, son teklifleri de kabul etmemekte olan Midhat Paşayı feda etmesini âdeta Hükümdara teklif etmiştir: Abdulhamid, meşrutî-bir Hükümdar sifatiyle hükümetini hesaba, katmağa mecbur olduğunu ileri sürünce İngiliz murahhası, nazırlarını seçmekte serbest bulunduğunu söylerken doğrudan doğruya Midhat Paşa'yı kasd ediyordu. Yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz gizli mektubundan da anlaşılacağı veçhiyle bütün mukavemetin Midhat Paşa tarafından gelmekte olduğuna kani bulunan Lord Salisbury, Sadrâzâmın çekilmesi ile Babîâlinin boyun eğeceğini sanıyordu. Esasen o, Midhat Paşayı hiç sevmiyor ve beğenmiyordu. Adı geçen mektubunda daha ziyade nezaket icabı ve işinin çıkarına kullanmış olduğu zannını uyandıran kompliman mahiyetindeki bazı sözlerin aksine olarak, General İgnat'yef ile yaptığı konuşmalarda Osmanlı Sadrâzâmını "çok cahil bir adam,, diye vasıflandırmış ve boy-, lece Rus dostunu sevindirmişti. Aynı konuşmaya şahit olan Midhat

Paşa'nın hayranlarından Sir Henry Elliot, Lordun bu sözlerine karşı ses çıkarmamak zorunda kalmıştı²⁸.

Lord Salisbury gibi bir devlet adamının herkesçe teslim edilen bütün siyasî, edebî ve insanî kabiliyetlerine inanmak ve hürmet etmekte kusur etmemekle beraber onun insanları tanımak hususunda pek de parlak bir kabiliyete malik bulunmadığını anlıyoruz. Osmanlı devletinin genel durumu, idaresinin bozukluğu, kuvvetinin azlığı, bir harp çıktığı takdirde uğrayacağı felaketi iyi görmüş olmasına rağmen, Türk devlet adamlarını, her şeyden önce Midhat Paşayı hakkiyle tanıyamamıştır. Hepsi bir yana bırakılsın Midhat Paşayı cehalet, iyi niyetli ve samimî olmamak, göz boyayarak Avrupa'yı kandırmakla suçlandırması, gerçekten Midhat Paşaya karşı yapılan en büyük haksızlıklardan biridir. Bütün insanî ve siyasî noksan ve hatalarıyla Midhat Paşa, cahil değil, aksine olarak devrinin gerçekten en aydın devlet adamlarından biri olarak sayılabileceği gibi idarî kabiliyetinden asla şüphe edilemez. Tuna ve Bağdat vilâyetlerinde kurduğu esaslar, yarattığı eserler, yaptığı bütün idarî icraat, her halde her devir için örnek sayılabilecek şeylerdir. Hele onu Avrupa'yı aldatmak isteği ve samimî olmamakla itham etmek büsbütün yanlış ve âdeta kasdî bir hücumdur. Yukarıda işaret etmiş olduğumuz gibi Odiyan Efendiyi fevkalâde mümessil olarak Paris ve Londra'ya göndermekle o, meşrutiyeti ilânda tamamiyle samimî olduğunu, meşrutiyetle her şeyî kökünden haledebileceğine bütün kalbi ile inanmakta olduğunu isbat etmiştir. Odiyan Efendiye vermiş olduğu talimat ve onun vasıtası ile Lord Beaconsfield ve Fransız Başvekiline gönderdiği mektuplar, onun iyi niyetini ve samimîliğini gün. gibi açıklamaktadır. Eğer bunlar onun iyi niyetini, samimîliğini ve meşrutiyete bütün mevcudiyetiyle bağlılığını isbata kâfi gelmiyorsa, Konferansın hiç bir iş göremeden dağılmasından sonra bir an evvel kanunu-esasının hükümlerini yerine getirmek ve böylece Avrupa'ya müsbet iş göstermek için sarfetmekte olduğu gayretlere engel olan Padişaha 30 İkincikânun 1877 tarihli acı ve cüretli tavrından bir kaç satır okuyalım:

" Meşrutiyeti vaz ve ilândan muradımız, istibdadı ref ve Zat-i Şahanenizi vazifenizde ikaz, vükela-yi devletin vaziafini tâyin ve milletimizin meyanında müsavat-i kâmileyi temin edüp, el birliği ile ve gerçekten mülkün ıslahına çalışmaktır.

Otuz senedenberi neşredilip de icra olunmayan Hat-tı Hümayunlar gibi şimdiki Hat-tı Humayun-i Mülûkâeleri buhran-i hazırın indifanından sonra bile hükümsüz kalmıyacaktır. Zira *kanun-uesasîyi ilândan muradımız yalnız mesele-i şarkiyenin hüsn-i tesviyesine medar olmak ve Avrupa'luların aleyhimize açılan ağızlarını kapamak için nümayıştan ibaret bir hile değildir...* Vükela-yi devlet ve memurin-i hükümet icra-yi vazifeden emin olmalıdır ki dörtyüz senedenberi milletimizi dalalete

²⁸ G. P. , II, Nr. 271, s. 123-125.

alıştırıp devleti duçar-i tedenni eden müdahinlikten yakayı sıyrılım... *Milletimizin menafîine muzır olan en ufak hususta size itaat etmekte mazurum. Çünkü mesuliyetim ağırdır.* Hem vicdanımdan korkarım, hem de vatanın saadet ve selametini temin için vicdanımla müteahhidim. Fakat korkarım ki, bu efkâr ve efalden dolayı ileride devlet bendenizi müttehem ve mesul tutsun... *Ne çare ki, en ziyade korktuğum bilâhare vicdanımın bendenizi mahcub edip mesul tutması ile milletimin tân-utevbihine uğranmaktadır. İşte bu dehşettir ki, Zat-i Şahanelerini tasdi için bendenize cüret veriyor...*

Padişahım; Osmanlılar kendi kendilerini islâh ve idare iktidarını haiz olmalıdırlar. *Usul-i meşrutiyet le idare olunan bir millette nizam nedir bilir misiniz?... Bir vezirde hem vicdanî ve hem milleti nezdinde kendini mesul bilmelidir. Ümid ve iftihar ederim ki, vicdanımın bendenizi mesul tutabileceği bir harekette bulunmadım. Fakat milletin bendenizi mesul tutmalarına çalışmalarını isterim, hem bu hale fahırlanurmm...,*²⁹

Bu arize, bir başvekilin kendi hükümdarına yapmış olduğu hitapların belki de eh ağın olup herhalde tarihte eşi gayet ender olsa gerektir. Kanunu-esasînin icaplarını yerine getirmek için mevkiini ve hayatım tehlikeye koyup da Padişaha böyle bir takrir yazmağa cesaret eden, milleti ve vicdanı önünde bu kadar büyük bir mesuliyet duygusuna sahip bulunan Midhat Paşa'nın hareketlerinde asla bir sahtelik ve meşrutiyetle sadece Avrupa'luların gözünü boyamak istemiş olması ihtimali olamaz. Böyle bir şey düşünmek bile tam akıl kârı değildir. Osmanlı İmparatorluğunun "hakikî dostu,, asıl Lord, muhakkak ki bu iddiasında aklanıyor.

Ne gariptir ki, kabiliyetlerini ve kudretini inkâr etmeği akıldan bile geçirmedüğümüz bu İngiliz centilmeni, her ne tesir altında olursa olsun (gerek bir kızgınlık eseri, gerekse İğnatiyef'i okşamak maksadiyle veya samimî kanaati olarak), Midhat Paşayı bu kadar ağır bir surette itham ederken, Lord Beaconsfield ve Thiers gibi her devrin en büyük devlet adamları arasında sayılan şahsiyetler, Midhat Paşa'dan, onun meşrutiyetinden, idaresinden ve kiyasetinden hayranlıkla bahsetmektedirler. Hattâ o, Kont Cavour ile mukayese edilmektedir. Hiç şüphe yok ki, ne İngiliz Başvekil Lord Beaconsfield, ne de ünlü fransız devlet adamı Thiers, ne Salisbury'den ve nede görüldüğüne göre İstanbul'da bunun akıl hocalığını yapmış olan Ebulkizb İğnatiyef'den daha küçük çapta insanlar değildir. Gerçi Midhat Paşa büyük bir işe girişip de sonunu getiremeyen talihsiz bir devlet adamıdır. Bunda her amilin yanında kendi hataları da olabilir ve olduğunu kabul ediyoruz. Fakat bu hal, onun şahsiyetini küçük düşürmek için bir sebep değildir ve olamaz da; çün-

²⁹ Ali Haydar Midhat, *Tabsire-i İbret*, s, 394-396.

kü muvaffak olan her şeyi, mahiyeti ne olursa olsun, iyi saymak ve sonradan güzelleştirmek elbette bugünkü anlamda bilimsel tarihî bir düşünüş değildir. Nice teşebbüsler vardır ki, muvaffak olamamıştır, gerçekleşmemiş, meydana çıkmamıştır; fakat iyi veya haklı olmadıkları için değil, ancak birçok ve başka başka sebepler, belki de insan iradesi üstünde hükmünü icra eden bir kuvvet yüzünden!'